

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Magister Ewy Kiełek-Rataj,
„Psychologiczna analiza systemów rodzinnych z dzieckiem utraconym w okresie
prenatalnym”, s. 232**

Pani Magister Ewa Kiełek-Rataj podejmuje w swojej rozprawie bardzo ważne zagadnienie funkcjonowania rodziny, która doświadczyła utraty dziecka, przy czym utrata dziecka ma miejsce w okresie prenatalnym jego życia. Projekt ten można by więc ulokować w ramach stosunkowo dużego obszaru badań i rozważań teoretycznych poświęconych zjawisku żałoby i radzenia sobie z nią. Przedstawione opracowanie wnosi jednak w posiadaną w tym zakresie wiedzę nowy, oryginalny wkład, ze względu na to, iż uwaga Autorki skupia się na zagadnieniu utraty dziecka nienarodzonego i związanych z tym procesów relacyjnych w rodzinach tej utraty doświadczających. Znaczenie tego projektu należy rozważać także w szerokim kontekście społecznym. Jak słusznie zauważa Autorka, rodziny dotknięte tego typu utratą doświadczają żałoby, jednakże z reguły żałoba ta nie jest społecznie rozpoznawana a często także żałobnicy nie uzyskują przyzwolenia społecznego na jej przeżywanie. Wyniki omawianego projektu mogą mieć zatem znaczenie nie tylko poznawcze, ale mogą być pomocne przy opracowywaniu programów interwencji terapeutycznych w ramach pracy z osobami z taką utratą sobie nie radzącymi oraz programów promocji zdrowia, a także mogą być ważną inspiracją w podejmowaniu działań mających na celu wypracowanie wzorców społecznego postrzegania oraz reagowania na utratę dziecka w prenatalnym okresie jego życia. Podjęcie problematyki wskazanej w tytule opracowania należy więc uznać za trafne a samą problematykę za niezwykle ważną.

Problematyka podejmowana przez Autorkę w pełni zasługuje więc na uwagę badaczy. W tym obszarze przeprowadzono stosunkowo dużo badań, jednakże podejście badawcze przyjęte przez Autorkę należy uznać za oryginalne. Oryginalność jej podejścia do rozwiązania problemu badawczego polega na uwzględnieniu wymiarów systemowych rodziny oraz na uwzględnieniu w analizach danych od obojga rodziców dziecka: zarówno matki, jak i ojca. Na szczególne podkreślenie i docenienie zasługuje dostrzeżenie i uwzględnienie w analizach

doświadczeń i ocen nie tylko matki dziecka, ale także jego ojca. W większości tego typu badań postać ojca jest niedostrzegana lub celowo pomijana.

Cel badań sformułowano jasno i wyraźnie (strony: 6-7; 12; 111; 182; 198). Celem teoretycznym jest – zgodnie z wypowiedzią Autorki – „poznanie funkcjonowania systemów rodzinnych małżonków, którzy utracili dziecko w okresie prenatalnym”. Cel ten w kolejnych częściach opracowania uszczegółowiono za pomocą czterech dodatkowych głównych pytań badawczych (s. 112) oraz całego szeregu pytań szczegółowych, nazwanych pytaniami pomocniczymi (ss. 112-115). Pytań szczegółowych jest 21 i zostały one pogrupowane w kilka kategorii, zgodnie z przyjętą przez Autorkę kategoryzacją zmiennych wyjaśnianych: całościowe, relacyjne, jednostkowe. W odpowiedzi na postawione pytania badawcze Autorka sformułowała szereg hipotez badawczych (jest ich 25), klasyfikując je zgodnie z przyjętą uprzednio (w odniesieniu do pytań badawczych) kategoryzacją zmiennych wyjaśnianych ze względu na poziom analiz: całościowe, relacyjne, jednostkowe. Opracowany i zrealizowany przez Autorkę projekt badawczy pozwolił na realizację przyjętych celów badawczych i na weryfikację sformułowanych hipotez badawczych.

Autorka stawia pytanie o funkcjonowanie systemów małżeńskich/rodzinnych dotkniętych utratą dziecka. Pytanie o funkcjonowanie systemu rodzinnego jest – zgodnie z literaturą przedmiotu - pytaniem o procesy relacyjne poprzez które rodzina realizuje stojące przed nią oraz przed jej członkami zadania rozwojowe oraz poprzez które zaspakajane są potrzeby członków rodziny oraz rodziny jako całości. Przyjęcie takiego pytania badawczego implikuje przyjęcie określonej perspektywy teoretycznej, jakiej dostarcza systemowe ujęcie rodziny. Traktowanie rodziny jako systemu interakcji to aktualnie obowiązujący a jednocześnie najbardziej rozpowszechniony w badaniach rodziny paradygmat teoretyczny. Wybór tego podejścia teoretycznego uważam za bardzo trafny także ze względów merytorycznych, bowiem perspektywa systemowa pozwala na analizowanie wzajemnych powiązań i zależności między poszczególnymi członkami systemu, co stanowi przedmiot zainteresowania Autorki. Zgodnie z podejściem systemowym nie można bowiem zrozumieć funkcjonowania członka rodziny - zarówno w obszarze rodziny, jak i poza nim - w oderwaniu od funkcjonowania wszystkich pozostałych członków rodziny i rodziny jako całości, co w pełni uzasadnia uwzględnienie w badaniu obojga rodziców dziecka, a nie jedynie jego matki, jako osoby, której strata dziecka dotyka w najbardziej bezpośredni sposób. Wybór podejścia systemowego jest zatem w pełni uzasadniony merytorycznie i jest on zgodny z najnowszymi standardami w badaniach naukowych rodziny. Przyjęcie tej

perspektywy teoretycznej pozwoliło Autorce na uzyskanie oryginalnej wiedzy na temat badanej grupy rodzin, jaką jest wiedza o procesach relacyjnych w rodzinach doświadczających utraty dziecka. W opracowaniu odwołano się ponadto do teorii stresu rodzinnego, przyjmując zgodnie z założeniami tej teorii, iż utrata dziecka stanowi stresor nienormatywny, a nawet czynnik znacznego ryzyka wystąpienia kryzysu rodziny.

Przyjęcie perspektywy systemowej oznacza konieczność przyjęcia określonej strategii badań. Autorka w pełni realizuje ten wymóg zgodności między leżącą u podłoża badania teorią a stosowanymi narzędziami pomiaru zmiennych poprzez zastosowanie Skali Oceny Rodziny oraz Skali Zmagania się z Kryzysem Rodzinnym. Kwestionariusze te pozwalają na pomiar właściwości rodziny ujmowanej jako system społeczny, w aspekcie spójności i elastyczności relacji rodzinnych, komunikacji wewnątrzrodzinnej oraz stosowanych przez rodzinę strategii radzenia sobie z kryzysem. Z kolei zastosowanie Skali Powodzenia Małżeństwa (SPM) Braun-Gałkowskiej pozwoliło Autorce na określenie jakości relacji małżeńskiej w ocenie każdego z partnerów. Zastosowanie Testu Giessen (GT) dało natomiast możliwość określenia obrazu siebie samego oraz obrazu partnera. Charakteryzując (za pomocą wymienionych powyżej narzędzi pomiaru zmiennych) rodziny osób badanych, Autorka robi to z perspektywy każdego z małżonków a ponadto posługuje się wskaźnikami pozwalającymi na globalną ocenę poziomu funkcjonowania systemu rodzinnego. Globalne wskaźniki funkcjonowania rodziny obliczone zostały poprawnie w oparciu o wyniki Skali Oceny Rodziny. Zabieg ten uważam za słuszny. W jego efekcie możliwe było sformułowanie syntetycznych wniosków na temat opisywanych rodzin oraz wyodrębnienie różnych typów rodzin, które następnie zostały porównane do typów rodzin wyodrębnionych przez autorów kwestionariusza FACES IV, stanowiącego podstawę polskiej Skali Oceny Rodziny.

Jeśli chodzi o strukturę rozprawy, to jest ona poprawna, typowa dla naukowych opracowań empirycznych tego typu. Układ poszczególnych treści jest przejrzysty i logiczny, co znacznie ułatwia śledzenie toku rozważań. Opracowanie zawiera Streszczenie w języku polskim i angielskim (zgodnie z wymaganiami stawianymi tego typu opracowaniom). Obejmuje ono ponadto trzy zasadnicze części. Część pierwsza opracowania obejmuje trzy rozdziały stanowiące wprowadzenie teoretyczne w problematykę badań. W rozdziale pierwszym Autorka dokonuje charakterystyki zjawiska utraty dziecka w prenatalnym okresie jego życia. Charakterystyka ta została oparta na wnikliwym i bardzo rzetelnym przeglądzie literatury a zjawisko zostało nakreślone w kontekście danych o charakterze światowym. Autorka dokonała wielu porównań i analiz danych uzyskanych z wielu źródeł i na tej podstawie

zidentyfikowała ważne prawidłowości i sformułowała własne, bardzo interesujące wnioski. Niezwykle cennym aspektem tego fragmentu opracowania jest bardzo rzetelna charakterystyka zjawiska utraty dziecka w omawianym okresie jego życia dokonana z perspektywy wiedzy medycznej. Autorka wykazała się bardzo dobrą znajomością tych aspektów badanego zjawiska. Rozdział drugi poświęcono ukazaniu skutków utraty dziecka, które przedstawiono w odniesieniu do rodziców dziecka, uwzględniając nie tylko postać matki, ale także ojca dziecka, w odniesieniu do jakości relacji między rodzicami dziecka oraz w odniesieniu do rodziny, przy czym w tym ostatnim przypadku w zasadzie prawie wyłącznie w odniesieniu do rodzeństwa utraconego dziecka. Kolejny rozdział, trzeci, poświęcono prezentacji koncepcji dostarczających podłoża teoretycznego dla zrealizowanego projektu: koncepcja rodziny w ujęciu teorii systemowej oraz teoria stresu rodzinnego. W rozdziale tym szczegółowo wyjaśniono wszystkie pojęcia, do których autorka odwołuje się w dalszych częściach opracowania. Reasumując można stwierdzić, iż ta część opracowania (część pierwsza) stanowi satysfakcjonujące wprowadzenie teoretyczne w problematykę pracy i spełnia swoją funkcję przygotowania do wyprowadzenia hipotez w dalszym toku rozważań.

Druga część opracowania to prezentacja programu badania własnego. W tym fragmencie opracowania w syntetyczny sposób przedstawiono założenia teoretyczne realizowanego projektu badawczego, przedstawiono cel badań oraz hipotezy badawcze. W tej części opracowania przedstawiono ponadto zastosowane narzędzia pomiaru zmiennych a także sposób przeprowadzenia badań oraz opis badanej grupy osób.

Ostatnią, trzecią część rozprawy poświęcono prezentacji wyników badania własnego oraz ich dyskusji. Prezentację wyników badania własnego Autorka ujęła w pięciu rozdziałach. W ostatnim (szóstym) rozdziale tej części opracowania podjęto próbę syntezy wyników przedstawionego badania i psychologicznej interpretacji stwierdzonych prawidłowości. Każdy z paragrafów stanowi prezentację wyników analiz służących weryfikacji określonej hipotezy. Autorka każdorazowo hipotezy te przytacza a po przedstawieniu wyników analiz ustosunkowuje się do hipotez. Nadanie tej części opracowania takiej struktury powoduje, iż staje się ona przejrzysta i uporządkowana, jednakże weryfikacja hipotez powinna zostać przeprowadzona w rozdziale poświęconym dyskusji wyników. W tym rozdziale należałoby oczekiwać jedynie prezentacji wyników analiz.

Na podkreślenie i docenienie zasługuje wnikliwość Autorki i jej skrupulatność przy przeprowadzaniu analiz statystycznych. Analizy te obejmują głównie porównania średnich

(za pomocą testów parametrycznych lub nieparametrycznych) ale także analizę skupień wraz z testami *post-hoc*. Analizy te przeprowadzono poprawnie. Autorka z daleko idącą starannością dokonywała wyboru testów statystycznych, dokładnie sprawdzając, czy spełnione zostały ich założenia. Cały paragraf (5.1, s. 141- 150) poświęcono omówieniu właściwości rozkładu poszczególnych analizowanych zmiennych. Skrupulatna i drobiazgowa analiza statystyk opisowych rozkładu mierzonych zmiennych uchroniła Autorkę przed błędami w wyborze testów statystycznych (parametryczne czy też nieparametryczne), jednakże pojawia się pytanie o to, czy na prezentację tych danych konieczne było przeznaczenie całego, w sumie dosyć obszernego (9 stron), odrębnego rozdziału. Jeśli natomiast chodzi o analizowane statystyki opisowe rozkładu mierzonych zmiennych, to zaskakujące są ekstremalnie wysokie wartości wskaźników skośności i kurtozy (odpowiednio: 3,20 i 15,47) w przypadku rozkładu zmiennej elastyczność (s. 144), znacznie odbiegające od analogicznych wskaźników rozkładu pozostałych zmiennych. Warto byłoby zastanowić się nad przyczyną tego nietypowego rezultatu. Omawiając poprawność zrealizowanych analiz statystycznych można by jedynie zastanawiać się nad zasadnością stwierdzeń o różnicach między grupami w sytuacji, kiedy nie wykonano żadnego testu statystycznego (co dosyć często zdarza się na przykład przy dokonywaniu opisu badanych grup).

Rodziny osób, które doświadczyły utraty dziecka charakteryzowane są ze względu na spójność i elastyczność relacji wewnątrzrodzinnych, komunikację wewnątrzrodzinną, strategię rodzinne radzenia sobie z kryzysem, zadowolenie z małżeństwa, posiadany obraz małżonka oraz obraz siebie. Każdorazowo grupę porównawczą stanowią rodziny osób ze zdiagnozowaną niepłodnością. Jak podaje Autorka: „wspólnym mianownikiem dla obu grup jest doświadczenie utraty” (s. 125). Ponadto grupę rodzin, które doświadczyły utraty dziecka, Autorka dzieli na dwie podgrupy: tych którzy utracili dziecko w wyniku poronienia oraz tych, którzy utracili dziecko na skutek śmierci płodu. Porównania dokonywane są także między tymi dwiema grupami. W przypadku wszystkich tych grup zrealizowano także porównania ze względu na płeć rodzica, poszukując odpowiedzi na pytanie o to, czy płeć rodzica różnicuje ocenę funkcjonowania porównywanych grup rodzin. W efekcie przeprowadzone analizy sprawiają wrażenie bardzo skomplikowanych a syntetyczne ujęcie zaprezentowanych wyników tych analiz sprawia pewne trudności. Wydaje się, iż zapoznanie się z wynikami przeprowadzonych analiz oraz ze stwierdzonymi prawidłowościami ułatwiłoby nadanie rozdziałom i paragrafom w części opracowania poświęconej prezentacji wyników tytułów merytorycznych, sygnalizujących omawianą problematykę, a nie – jak to ma miejsce

aktualnie – tytułów „technicznych”, wskazujących jedynie na rodzaj wykonanych analiz statystycznych („porównanie”, „wyniki analizy skupień”). Zapoznanie się z treścią opracowania w znacznym stopniu utrudnia ponadto posługiwanie się symbolami badanych grup (G1a; G1b, G2) a nie ich nazwami. Autorka uzasadnia swoją decyzję o stosowaniu symboli (także w tytułach paragrafów), nie zmienia to jednak faktu, iż dla czytelnika stanowi to ogromne utrudnienie w trakcie zapoznawania się z wynikami badań.

Autorka jako cel swojego opracowania wskazuje „poznanie funkcjonowania systemów rodzinnych małżonków, którzy utracili dziecko w okresie prenatalnym” (jak wcześniej wskazano). Pewnym zaskoczeniem jest, kiedy - dopiero w rozdziale czwartym (w paragrafie 4.4.) - Autorka informuje czytelnika o istnieniu grupy „porównawczej”, jaką stanowią „małżonkowie ze zdiagnozowaną niepłodnością” (s. 125). Dopiero w tej części opracowania pojawia się bardzo krótki opis specyfiki tej grupy. Wydaje się, iż wartość opracowania znacznie podniosłoby zamieszczenie w części teoretycznej szerszego opracowania na temat tej grupy rodzin, co pozwoliłoby Autorce (jak można sądzić) na sformułowanie hipotez kierunkowych i na ich uzasadnienie.

Chciałabym podkreślić ogromną staranność w doborze grupy badanej. Kryteria doboru osób do badań były rygorystyczne, co oznacza, iż dotarcie do tych osób nie było łatwe i zapewne wymagało ogromnego wysiłku ze strony badacza. Na szczególne docenienie zasługuje więc to, iż Autorka podjęła się tego trudu, wytrwała w swoim działaniu i w rezultacie udało się jej objąć badaniami grupę 50 małżeństw, które utraciły dziecko w wyniku poronienia lub śmierci płodu oraz grupę 40 małżeństw ze zdiagnozowaną niepłodnością (w sumie było to 180 osób). W przypadku grup klinicznych (bo za takie należy uznać badane grupy małżeństw) taka liczebność jest w pełni satysfakcjonująca a nawet zasługuje na uznanie. Na docenienie zasługuje także to, iż badaniami objęto oboje partnerów, co wymagało dodatkowych wysiłków i starań. Autorka nie podaje, czy badania przeprowadzała osobiście, czy też korzystała z pomocy i - ewentualnie – czyjej. Jeśli chodzi o dobór grup można by się jedynie zastanawiać nad zmienną: posiadanie dzieci – chodzi o to, czy dla wyników badania nie jest istotne posiadanie przez małżonków dzieci i czy nie należałoby tej zmiennej w badaniu kontrolować.

Chciałabym podkreślić ogromną staranność i pieczołowitość przeprowadzonych analiz. Autorka wykazała się wręcz benedyktyńską cierpliwością i drobiazgowością. Jednakże

rozdrobieniu analiz czasami towarzyszą pewne trudności z syntezą ich wyników i w identyfikowaniu prawidłowości oraz formułowaniu wniosków.

Autorka wykazała się bardzo dobrą znajomością literatury przedmiotu i umiejętnością jej adekwatnego doboru w odniesieniu do poruszanej problematyki. Spis bibliograficzny zawiera około 300 pozycji, w tym zarówno publikacje polskojęzyczne, jak i anglojęzyczne. Autorka skorzystała ponadto z wielu aktów prawnych, wykazując się doskonałą znajomością podejmowanej problematyki nie tylko od strony psychologicznej, ale także medycznej i prawnej.

Z przyjemnością chciałabym podkreślić bardzo dużą staranność i poprawność języka wypowiedzi. Praca jest bardzo staranna a drobne potknięcia językowe zdarzają się bardzo rzadko (np. s. 100 zwrot: „stała zmienna”). Jedyne wątpliwość mam co do używanej w opracowaniu formy nazwiska Joan M. Patterson, współautorki przywoływanego w pracy modelu stresu rodziny – w związku z tym, iż jest to kobieta, to model, o którym mowa jest modelem Patterson, a nie Pattersona, jak to jest używane w pracy (np. s. 85). Zdarza się (bardzo rzadko), że pozycje wymienione w tekście nie zostały odnotowane w spisie literatury (np. Mróz i Kaleta, 2015; Margasiński, 2015a). Pojawia się też pewna niejasność związana ze stosowanym przez Autorkę określeniem „kryzys nienormatywny” (np. s. 198) oraz „kryzys normatywny” - mam wrażenie, iż Autorce chodziło raczej o pojęcie stresorów normatywnych i stresorów nienormatywnych, różne od pojęcia kryzysu. Kolejna, drobna niejasność, dotyczy używanych w pracy określeń: „zmienne całościowe, relacyjne, jednostkowe”(np. s. 141, 182, 199) oraz (zamiennie) określeń: „zmienne całościowe, strukturalne, jednostkowe” (np. s. 16, 111) – nie do końca wiadomo co one oznaczają; warto zatem byłoby uporządkować te pojęcia.

Podsumowując, uważam, iż projekt badawczy zrealizowany przez Panią Magister Ewę Kiełek-Rataj stanowi oryginalne rozwiązanie przyjętego problemu badawczego. O oryginalności tego rozwiązania świadczy przyjęcie w projekcie podejścia systemowego, co pozwoliło Autorce na analizowanie funkcjonowania badanych rodzin na różnych poziomach systemu oraz na uwzględnieniu w analizach nie tylko matki utraconego dziecka, ale także jego ojca, którego postać w wielu badaniach nie jest dostrzegana. O oryginalności przyjętego rozwiązania problemu badawczego świadczy także uwzględnianie w analizach dwu grup rodzin z dzieckiem utraconym w prenatalnym okresie jego życia, co pozwoliło Autorce na przeprowadzenie złożonych analiz, z uwzględnieniem płci rodzica oraz etapu, w jakim

doszło do utraty dziecka. O oryginalności przyjętego rozwiązania problemu świadczy ponadto przeprowadzenie analiz porównawczych funkcjonowania rodzin osób doświadczających utraty dziecka oraz rodzin osób z bezdzietnością, co pozwoliło na uzyskanie ważnych rezultatów, stanowiących cenny wkład w wiedzę w podejmowanym obszarze zagadnień. Wartościowym wkładem w wiedzę są także dokonane przez Autorkę wnikliwe analizy danych statystycznych oraz sformułowane na ich podstawie wnioski i zidentyfikowane trendy zjawisk społecznych w obszarze związanym z podejmowanymi zagadnieniami.

Reasumując chciałabym podkreślić, iż przedstawione w mojej recenzji uwagi i spostrzeżenia mają charakter wyłącznie polemiczny i w niczym nie umniejszają one wartości przedłożonej mi do oceny pracy.

Uważam, że przedstawiona mi do oceny praca Pani Magister Ewy Kielek-Rataj spełnia warunki stawiane rozprawie doktorskiej określone w art. 13 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym z dnia 14 marca 2003 roku z późniejszymi poprawkami. Uważam, iż rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego a jej Autorka wykazała się wiedzą teoretyczną w podejmowanej dyscyplinie naukowej a także umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Pani Magister Ewy Kielek-Rataj do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Bogusława Sachowska